

Оригинални научни рад

https://doi.org/10.18485/folk.2023.8.1_2.4
821.163.41.09-1:398]81'38"1949/1950"
821.163.41.09-1:398]930.253"1949/1950"

Песме са градилишта ауто-пута „Братство и јединство“ из архивске збирке Етнографског института САНУ: о врстама накнадних интервенција на записима*

Милан Томашевић

Етнографски институт САНУ у својој архиви има фолклорну збирку која броји око 20.000 песама и других краћих фолклорних форми. У последње две године активан је пројекат њене дигитализације, тј. обрада грађе и њено уношење у *Дигиталну базу Фолклорне збирке ЕИ САНУ*. Највећи део збирке формиран је од 1949. до 1950. године, а њен велики део чине песме забележене од бригадира са омладинских радних акција током изградње ауто-пута „Братство и јединство“. Тада су песме записиване у теренским свескама, а по повратку у Београд су прекуцаване писаћом машином и инвентарисане. У том процесу дошло је до извесних интервенција на текстовима. Рад је посвећен сагледавању тих одступања, неподударања и намерних интервенција и представља покушај како њихове класификације, тако и интерпретације мотива који су довели до накнадних интервенција.

Кључне речи: Фолклорна збирка ЕИ САНУ, архивска грађа, фолклор, НОБ, Резолуција Информбироа, јавни морал, идеолошка контрола.

Збирка архивске грађе Етнографског института САНУ

У архиви Етнографског института САНУ већ 75 година постоји збирка песама и других краћих фолклорних форми (ових других узнатно

* Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години, број: 451-03-47/2023-01/200173, од 03. 02. 2023, као и рада на пројекту *Израда Дигиталне базе Фолклорне збирке Етнографског института САНУ*, који финансира Министарство културе Републике Србије за 2023. годину.

мањем обиму), чија се најинтензивнија фаза сакупљања одвијала крајем лета 1949. године на градилиштима ауто-пута „Братство и јединство“ (у наставку: Збирка). Збирка је у Етнографском институту САНУ дуго била интерно називана Песмама из НОБ-а. Највећим делом настала је током 1949. и 1950. године, али је допуњавана све до седамдесетих година протеклог века. Садржи око 20.000 песама, изрека и других краћих фолклорних форми. Сачињена је од девет инвентарних књига, 137 теренских рукописних свезака, 200 листова с песмама пропраћених нотним записима, 34 кутије са фишама А5 и папирима А4 формата, на којима су по повратку са терена били машински прекуцани текстови из теренских свезака (Трубарац Матић 2022: 111).

Руководилац пројекта сакупљања „фолклора НОБ-а и послератне изградње“ (Исто: 109) био је др Душан Недељковић, док је на терену боравио тим од око 60 сакупљача, који су материјал прикупљали на различитим градилиштима трасе ауто-пута. Песме су записиване у бележнице, нумерисане и инвентарисане. Казивачи су били омладински бригадири и бригадирке који су долазили из свих крајева Југославије. Задатак сакупљача је био да прикупе: „песме настале у току Народноослободилачке борбе и изградње социјализма (...) а уз то и осталог фолклора“ (Марковић 1952: 581). Уз записе песама и имена сакупљача бележена су имена казивача, њихово место становања, степен образовања и имена родитеља. Записиване су и пратеће информације, попут разјашњења значења неких термина или описа да ли се уз песму игра, како се пева, где ју је информант чуо и слично. Истраживачки тим је обавио посао, али то је чинило само половину предузетог подухвата. Након повратка с терена, прикупљена грађа записана у теренским свескама прекуцавана је на фише и инвентарисана. Питање конкретних задужења и опсега одговорности у обављању задатака сарадника на пројекту, као и методологија и организација њиховог рада, још увек су нам у великој мери непознаница и свакако ће бити тема будућих истраживања која ће се ослањати на сачувану документацију о активностима у ЕИ САНУ средином прошлог века, као и на литературу која је писана током педесетих и шездесетих година.

Песме из Збирке углавном тематизују Други светски рат, улогу Комунистичке партије у светским догађањима, борбу партизана против Немаца, усташа и четника, ратна страдања у логорима и на фронту, погибију бораца и хероја, послератну изградњу и трансформацију југословенског друштва, радне акције, као и бројне друге теме. Знатан број песама посвећен је и Резолуцији Информбироа из 1948. године и реакцији југословенског руководства на притиске који су долазили од Јосифа Стаљина и других комунистичких вођа Источне и Југоисточне

Европе. Постоји и велики број лирских песама, хумористичких и еротских, посленичких, обредних и епских песама из ранијих епоха.

Хаотично стање у коме се Збирка налазила до 2021. године окончано је почетком пројекта „Израда Дигиталне базе Фолклорне збирке Етнографског института САНУ“, којим руководи др Ђорђина Трубарац Матић, а који за циљ има архивско сређивање Збирке, њену дигиталну обраду и детаљан опис, као и смештање у Дигиталну базу Фолклорне збирке ЕИ САНУ (у наставку: База) и подизање на интернет портал како би постала доступна за анализу и интерпретацију најширем могућем аудиторијуму. Пројектни тим, уз руководиоца, чине Биљана Миленковић Вуковић, др Нина Аксић, Бојана Вуковић, др Данило Трбојевић и др Милан Томашевић.

Задатак пројектног тима је да омогући оквир и структуру дигиталног простора у коме ће заинтересовани имати потпуни приступ детаљно описаној Збирци. Посао се у великој мери састоји од техничких послова систематизације и дигитализације постојеће Збирке, скенирања теренских свезака и папира на које су песме прекуцане средином прошлог века, упоређивања оригиналних записа из теренских свезака са онима на папирима с прекуцаним текстовима да би се установила и прецизно описала одступања, израда пратећих метаподатака – информација о песамама, њиховом садржају и кључним речима, о сакупљачима, казивачима, месту и времену бележења, као и белешкама сакупљача које неретко чине изванредне вињете и појашњења о личностима, местима и терминима који се појављују у текстовима. Један од изазова тиче се сагледавања природе интервенција које су по повратку с терена, у канцеларијским условима, извршене над теренским записима и белешкама пре него што су фолклорни текстови прекуцани (или док су прекуцавани), те када су информације о њима уношене у инвентарне књиге. Један од наших најзахтевнијих пројектних задатака су управо рашчитавање рукописа, њихово упоређивање са прекуцаним текстовима и израда метаподатака који детаљно описују сваку интервенцију на оригиналном теренском запису насталу током прве редакције обављене непосредно по повратку са терена – када су прикупљени текстови прекуцавани. Међу метаподацима, у Бази се налазе и напомене приређивача у којима је, између осталог, дат детаљан опис интервенција на текстовима. Целокупан садржај Базе још увек није доступан јавности, јер је она засад у радном облику. На интернету је доступна апликација „ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ“ за претраживање и преглед приређеног материјала на адреси: <https://folklorbazirka.ei.sanu.ac.rs/lp/pesme/>. Тренутно је могуће видети нешто више од 500 песама и вршити различите врсте претрага текстова по појединим речима и по групама речи

присутних у самој фолклорној грађи, а до краја 2023. године планиран је унос још 2000 текстова уз унапређење интернет апликације, која ће омогућити приступ извесном броју метаподатака (информацијама о сакупљачу, казивачу, месту и времену сакупљања, као и напоменама сакупљача и приређивача).

Постојање Збирке и материјал који се налази у њој представљају драгоцен извор за проучавања у домену историјске антропологије, антропологије социјализма, политике фолклора као облика стваралаштва, политике, фолклористике и етнологије као наука. Ипак, о значају фолклорног материјала у Збирци, његовој вредности или богатству судиће стручна јавност која буде заинтересована, а у протеклих десетак година је видно обновљено интересовање за фолклор овог периода југословенске историје (в. Hofman 2016; Ђорђевић Белић и Пандуревевић 2021; Лукић-Крстановић 2018; Петковић 2021; Џоловић 2007; Поповић Николић 2017; Naumović 2009).

Основни задатак овог рада је да пружи преглед и систематизацију непоклапања између оригиналних теренских записа и прекуцаних текстова током прве редакције вршене убрзо након прикупљања грађе. Расветљавање политичког утицаја на садржај и значај Збирке представљају изазов који превазилази простор овог текста, али обавезују нас на даља истраживања. У светлу основне намере рада треба посматрати и његове евидентне недостатке. Свесни смо чињенице да ћемо објективну и избалансiranу интерпретацију Збирке имати тек када је обрадимо у потпуности и када будемо детаљно истражили административне одлуке и закључке Етнографског института САНУ који се тичу изворног истраживања.

Одступања између теренских записа и оних из прве редакције

Као један од најзахтевнијих задатака у опису фолклорних текстова из Збирке искристалисало се упоређивање теренских записа у свескама са њиховим машински прекуцаним варијантама, које се чувају на папирима. Тај посао подразумева улажење у траг оним рукописним записима који одговарају појединим фишама,² а затим и марљиво читање и дешифровање оригиналних теренских записа и њихово упоређивање с откуцаним текстовима. Основни циљ је проналажење и детаљно опи-

² Овај корак је неопходан јер су прекуцаним текстовима у више наврата током година додељивани различити редни бројеви, који одступају од бројева које песме имају у рукописним записима и инвентарним књигама.

сивање непоклапања између оригинала и прекуцаног текста. Као што је речено, након повратка с терена, сакупљена грађа је прекуцавана и инвентарисана. Упоређивање прекуцаних текстова с оригиналним записима указује на то да је долазило до извесних, понекад и значајних, интервенција у виду корекција, измена, преформулација или изоставања речи, стихова, строфа, али и читавих песама. Наиме, осим појединачних словних грешака или грешака у куцању, повремено се наилази на читаве песме које нису прекуцане на фише, нити су инвентарисане. Засад још увек не знамо коме је био поверен задатак вршења прве редакције текстова, каква је била организација рада и које фазе су је чиниле. Могуће је да су прекуцавање обављали сарадници ЕИ САНУ, али није искључено да су за ту прилику били ангажовани дактилографи. Ипак, то питање је мање битно. Много значајније би било ући у траг томе ко све и у којој мери је имао могућност да доноси одлуке о евентуалним изменама текста или његовом „затурању“. Условно речено, вршена је својеврсна анонимна редакција текстова, за коју не знамо колико актера је имала, нити ко су све они били. Условно, за потребе овог рада, овде ћемо их звати „редакторима“. Задатак тима који ради на дигиталној обради Збирке постало је минуциозно праћење свега што представља одступање са обе стране материјала, изворног и накнадно прекуцаног. Тако се стигло до неколико категорија непоклапања о којима је данас могуће говорити, а које је неопходно схватити и пажљиво интерпретирати и које ће бити изложене у овом раду.

Овде је неопходно повући јасну границу и казати да се не може говорити у свим случајевима о цензури и строгом одбацавању неподгодних и неприкладних речи, стихова и песама, како би се лако дало помислити. Пре се ради о индивидуалним приступима различитих особа задужених за интервенције на записима с терена, који одају сложен начин обраде материјала и дубоку свест о комплексном друштвено-политичком контексту епохе у којој је посао обављан. Тај контекст је одређен, пре свега, Резолуцијом Информбироа из 1948. године и, уз огроман спољнополитички притисак, подразумева унутрашњу тензију и прогањање људи који су били окренути политици СССР-а и његових сателита. У том светлу, свако позитивно изјашњавање о Јосифу Стаљину, Црвеној армији и СССР-у могло је бити санкционисано најстрожим мерама и чинило је значајну претњу за појединце који су могли певати такве песме. С тиме на уму, један део интервенција на материјалу које „ублажавају“ афирмативне текстове о датим темама могуће је тумачити као начин заштите казивача.

Од укупног броја обрађених песама на којима темељимо запажања у овом раду (око 2000), око десет процената је претрпело интер-

венције које се тичу граматике, ритма, стила или избацивања појединих стихова. Треба истаћи да на узорку обрађених песама тек пет није било прекуцано и инвентарисано.

Метод рада на дефинисању песама код којих су евидентирана непоклапања и код којих су схваћене интервенције огледао се у издвајању песама које су у Базу унете с напоменама приређивача о одступањима између текста у рукопису и прекуцаног текста. Те информације се могу видети искључиво у радној Базу, пошто нису доступне у веб-апликацији. Потом, интервенције су морале бити схваћене и прокоментарисане, а тек након тога је било могуће категорисати их на одређени начин. Основни критеријум по коме су одступања и интервенције класификовани дефинисан је намерама редактора, које се називају из саме природе извршених измена на тексту, иако у неким случајевима можемо претпоставити да се радило о непажњи, а не о свесној намери да се текст измени. Једноставније речено, имали смо задатак да разумемо зашто је до промена дошло и који је био основни мотив за корекције на које смо наишли. Тек након тога постало је могуће интерпретирати одступања и интервенције, то јест сместити их у одговарајући контекст. Иако донекле арбитраран и тешко доказив, управо је критеријум схватања значаја и важности онога о чему се говори у песми од стране самог редактора средство уз помоћ кога је данас могуће разумети спроведене промене и разлике између свезака и фиша. Свакако, такав приступ оставља простор за нека другачија тумачења редакторских поступака, а то је могућност која нас води у даља истраживања.

Непоклапања и одступања између теренских записа и њихових машински прекуцаних верзија могу се поделити на:

- а) словне грешке или грешке у куцању и вероватно сасвим случајно изостављене речи или стихови,
- б) стилске интервенције којима су кориговане речи и стихови појединих песама,
- в) непоклапања стихова, строфа и песама која се тичу очувања представе о јавном моралу омладинаца на радним акцијама,
- г) одступања која се тичу политичке и идеолошке контроле.

У овој фази истраживања и рада на Збирци и Базу може се говорити о поменути типовима одступања, што не значи да се они неће променити до краја пројекта, када ће бити могуће успоставити потпунију и квалитетнију слику читавог материјала.

Неопходно је истаћи да се током рада на евидентирању одступања између записа и фиша, као и на разумевању и интерпретацији

тих интервенција, појавио проблем опасности од „вишка читавања“, од могућности да се поједине корекције објасне на погрешан начин у уверењу да су биле мотивисане идеолошким или моралним пуританизмом. То би конкретно значило да се редактори и сакупљачи неправедно оптуже за тенденциозност и одређену врсту кршења етике, како етнолошког рада тако и поступања уопште. Због тога је неопходно сваком појединачном тексту, али и сваком конкретном сакупљачу приступати с обазривошћу и у најбољој намери. Тек када буду обрађене све песме и када се буде анализирао архивски административни материјал, биће могуће дати објективну и коректну оцену Збирке и читавог пројекта током којег је архивска збирка настала.

Конечно, неопходно је скренути пажњу на чињеницу да у тренутку писања овог рада већина песама које ћемо навести још увек није унета у Базу и да им није додељена коначна нумерација. Песме унете у Базу биће навођене по својој нумерацији у Бази, а оне које засад нису унете цитираћемо реферишући на њихов основни архивски траг: презиме сакупљача, број теренске свеске и број песме у свесци.

Како би кориговани стихови и речи били уочљивији, биће истакнути курсивом.

Словне грешке и изостављени стихови

Прву групу интервенција представља корпус песама које у преписима на фише садрже одређене словне грешке, вероватно настале као омашке дактилографа. Оне пре свега сведоче о мукотрпном и посвећеничком раду особа које су тумачиле и прекуцавале песме из теренских записа, неретко веома нечитких и збуњујућих.

У следећој песми изостављен је читав други стих (Фолклорна-ЗбиркаЕИСАНУ, 1269):

Ја урани' рано у недељу,
Па дозивам своју нану милу:
„Мила нане, ја би' се женио!
„Питај баба би л' ти дозволио!“
Бабо вели: „Жени ми се, сине,
Сам' промисли не ове године!
Јер су ове године јебене,
Најбоље је живити без жене!
Кад би, сине, ја удовац био,
Ја се не би' никад оженио!“

Очигледно се ради о случајној омашци, пошто нема посебног разлога да стих буде изостављен.

Слична појава се уочава и у наредној песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1270), у којој је такође изостављен други стих:

Из камена 'ладна вода цури,
Бели данче, де ми се пожуре,
Да напишем писмо својој цури!
„Ој, цурице, драго срце моје,
Ја ти јаде описујем своје“ (...)

Изостављање стиха се и овде могло догодити нехотице, али могло је бити мотивисано и усклађивањем с укусом редактора.

У појединим случајевима, мањим интервенцијама на тексту долазило је до значењских померања (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1045):

Друже Тито, цвеће испод росе,
Инвалиди у срцу те носе!
Ни мени се, мајко, не весели,
Инвалида моје срце жели!
Инвалида из овога рата
Сваког волим ко' рођеног брата!

У последњем стиху дактилограф је „прогутао“ слово *г* у речи „Сваког...“, као и *м* у „волим...“, па је у прекуцаној верзији стих гласио: „Свако воли ко рођеног брата.“ Промена је мала, али доноси битно значењско померање, које акценат ставља са личне на колективну емпатију према ратним инвалидима.

Стилске интервенције

Знатан део одступања између теренских записа и њихових приређених верзија може се сврстати у стилске корекције. У тој категорији интервенција најчешћи су примери изостављених и додатих стихова при прекуцавању. Такође, врло често се срећу стихови у којима су измењене поједине речи које донекле мењају риму и вероватно су мотивисане жељом да се рима „поправи“.

Тако је, на пример, у једној од песама (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 548), у самој рукописној свесци, црвеном бојом накнадно прецртан стих „И Милан вам у гајде басира“, који се потом не појављује у преку-

цаној верзији. Овде је представљена песма онако како је записана пре интервенције:

Молим, браћо, тишина да влада!
Саслушајте Милана гајдаша!
Милан пева, у гајде вам свира,
И Милан вам у гајде басира!
Колонисти решили и 'оће
Да посеку и шљиве и воће.
Ал' да чујеш од секире треске,
Редом секу и шљиве и бреске!

Није јасно због чега је текст редигован, пошто избрисани стих има свој ритмички значај у песми и без њега трећи стих остаје без парне риме.

У следећој песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1449), претпоследњи стих је био нечитко написан и вероватно због тога није прекуцан на фишу. Поред тога, у последњем стиху реч *партизани* (која се налази у оригиналном запису), у прекуцаном тексту замењена је са *комунисти* да би се успоставила жељена рима:

Густа горо пуна ти си лада
Душманима задала си јада
И у гори гуслар нама гуди
Ој, народу, рујна зора руди
Ђе највише расла јела вита
Зелени се грана друга Тита
Многи ти су на том грану листи
Другови су млади *партизани*.

Претпоследњи стих смо успели да дешифрујемо и прочитамо као „Многи ти су на том грану листи“ и као такав је унет у Базу. Ипак, чини се да је редактор могао да прочита реч *листи*, па је у последњи стих унео *комунисти*, уместо *партизани*, пошто се та реч боље римује са претходним стихом. Могуће је да је дошло и до грешке сакупљача, али и самог казивача, који није обраћао пажњу на детаље ритма стихова, или је, опет, сакупљач могао да у некој другој прилици чује варијанту са комбинацијом *листи – комунисти*, која му се учинила успешнијом. Промену је могуће посматрати и као садржинску, а не само као стилску, пошто није нужно изједначавање комунистичких бораца са свим припадницима НОБ-а.

У наредној песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 559) срећемо се с једном изостављеном речи, која мења ритам стиха:

Сећаш ли се, драгане,
Ливадице бајне?
Ту су наше, срећо моја,
Остануле тајне.
Још се сећаш, драгане,
Кад смо били мали,
Када смо се, срећо моја,
Играли по зеленој трави?

Могуће је да је редактор желео да последњи стих усклади по дужини и ритму са шестим стихом, па да је зато изоставио *зеленој*.

Још један пример замене речи са којом стих редакторима делује „боље“ налази се у следећој песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1072):

„Поред пута јавор пролистује,
Ко то млађан мене оплакује?“
„Устај драги, ја сам твоја драга,
Волела би т’ још видети сада.
Устај драги, па подигни главу,
Да ти метнем јастуче под главу.“
„Не треба ми јастуче под главу,
Другови су наместили траву.
Мека трава, сува детелина,
Наместише браћа најмилија.“

У рукописној свесци стоји реч *најмилија*, а редактор је изменио у *моја мила*. С обзиром на то да се варијанте сличног краја могу наћи на другим местима у Збирци, могуће је да се редактор повео за тим примерима.

У следећој песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1132) пронашли смо неколико интервенција замене речи којима је редактор такође покушао да „побољша“ песму, али овом приликом се чини да за тиме није било потребе, барем не у мери у којој је интервенисано:

Ој, Краљево, варошице мала,
Ту је сеја свог брата издала.
Издала га швапском мајору
Да он има бункере на мору.

„Ајде, *брале*, обуци јелека,
 На *ливаде* митраљез те чека!“
 Сеја брату ципеле гланцује,
 А са очим' *Немцем* намигује.
 Сеја иде с *Немцем* на венчање,
 А брата јој *терају* на стрељање!

Редактор је реч *брале* у петом стиху заменио речју *brate*, а у следећем реч *ливаде* речју *пољане*. Чини се да је та интервенција била непотребна и да је нарушила аутентичност израза који је казивач могао да има. Поред тога, у осмом стиху реч *Немцем* редактор је заменио именицом *Немцем*, чиме је покушао да исправи дијалекатску реч, што опет ремети аутентични израз казивача. Коначно, у последња два стиха замењене су речи *Немцем* речју *Швабом*, то јест реч *терају* замењена је речју *воде*. Може се претпоставити да је редактор у случају употребе речи *Шваба* хтео да стилски унапреди текст и избегне понављање истих речи у два везана стиха. У другом случају, могуће је да је желео да ублажи утисак деградације и дехуманизације несрећног момка који су имплицитно назначени употребом глагола *терати* (попут *стоке*). Свакако, интерпретација последње промене је лична и дубоко арбитрарна, али могла би да буде оправдана у контексту схватања потресне ситуације коју описује сама песма.

Коначно, знатан број стилских корекција представљају песме и стихови у којима је очигледна интервенција у вези са изостављеним понављањима делова стиха (у неким случајевима бележена, а у неким не). У следећој песми (Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 1588), у рукопису је изостало понављање у четвртном стиху, док се оно налази прекуцано на фиши (*У цегеру грожђе, у цегеру грожђе, доноси*):

Широко је лишће, широко је лишће борово,
 'Де је мајчин Јова, 'де је мајчин Јова болово.
 Њему чешће мајка, њему чешће мајка долази,
У цегеру грожђе доноси.
 „Хајд, устани, сине, хајд, устани, сине Јоване,
 Девојка се удаје, девојка се удаје, сине Јоване.
 Па и тебе, сине, па и тебе, сине, у сватове зове,
 Јоване!
 Да јој будеш, сине, да јој будеш, сине, девер уз ђевојку,
 Јоване!“

Интервенција је свакако била мотивисана жељом да се ритам четвртог стиха усклади са претходна три, а могла је бити оправдана

тима да сакупљач није стигао да запише понављање иако га је било при извођењу песме. Остављамо стручњацима за метрику народне лирике и етномузиколозима да процене колико је додавање понављања упитно у овом конкретном случају.

Приказани примери сведоче пре о проблемима ишчитавања нечитких графема и о жељи да се исправе „мањкавости“ и „грешке“ теренских записа, о чему су редактори одлучивали без покушаја да образложе своје поступке. Као што је већ речено, број корекција, али и омашки, није толико велики и значајан. Пре свега, он сведочи о марљивости и посвећеном раду људи који су били укључени у читав пројекат формирања Збирке, али и о недовољној свести о могућности проблематизације појединих стилско-структуралних интервенција.

Интервенције на тексту и јавни морал

Следећа група песама која је претрпела одређене измене током прве редакције и прекуцавања на фише, или пак уопште није напустила странице теренских бележница, пошто није прекуцана, има доста снажније импликације и значај за наше разумевање дубине и опсега, важности и вредности редакције која је вршена на Збирци. Категорија корекција чији примери следе може се назвати интервенцијама ради контроле и очувања јавног морала бригадира и бригадирки укључених у радне акције на градњи ауто-пута „Братство и јединство“.

Интервенције на овој врсти песама су комплексније него у претходне две категорије, у којима су повремено изостављани стихови, мењане речи и слова. У овој категорији неретко срећемо све три варијанте корекција, али срећемо и испуштене, то јест непрекуцане читаве песме. Важан вид интервенција у овој категорији представља брига о идеалним представама јавног морала и конструкције система вредности и норми међу члановима омладинских радних бригада које су учествовале у радовима.

У наредној песми (Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 633) други стих је промењен, па уместо: „ал’ сте најebали“ на фишу је прекуцано „ал’ сте надрљали“. Интервенција је очигледно учињена у намери да се избаци псовка која се сматрала неприкладном:

Чувам овце крај зелене зове,
Месни одбор све кулаке зове:
„Ој, кулаци, тешко ли је вама,
Кад друг Тито командује вама!

Дуга њива, мали кукурузи,
Ој, кулаци, ал' сте *најebали!*
Ој, кулаци, ви нам меса дајте,
Ако нема, ви се извешајте!“

Такође, може се поверовати да је редактор сматрао непримереним да у истој песми стоје и псовка и Титово име.

Једна од песама које нису прекуцане на фишу има два стиха подложна различитим интерпретацијама, па није јасно зашто је прескочена (тј. зашто није ни прекуцана, ни унета у инвентарне књиге):

Пушка пуче, кугла стиже,
Друг Никола главу диже.
Болничарке дотрчаше,
Па му ране завијаше.
У шкрињу га заковаше,
За Петровац окренуше.
Од Петровца, славна града,
Пред њим иде ова парада.
*Пред парадом чет'ри жене,
Све у црно завијене.*
(ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1003)

Једна од интерпретација би могла да иде у правцу укидања могуће алузије на полигамни брак или „швалерски“ карактер палог борца, што се не сматра пожељним моделом понашања у барем декларативно пуританском систему вредности новоствореног друштва посебне радне етике и моралних норми. Ипак, ово тумачење се чини доста натегнутим. Пре би се могло протумачити да су четири жене у црном мајка и сестре палог борца, па у томе не би било ничег скандалозног и проблематичног за јавни морал омладинаца у бригади. Песма је накнадно руком дописана на једну фишу, тако да је могуће да је до њеног изостанка дошло превидом, тј. нехотице.

У наредној песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1083) изостављена су два последња стиха:

„А што су ти, селе, уснице румене?“
„Купила ми стрина кутију кармина.“
„А што су ти, селе, ципелице беле?“
„Купила ми нана кад сам била мала!“

*„А што су ти, селе, дојке набубреле?“
„Набубреле, драги, нема шта да ради.“*

Може се претпоставити да су два последња стиха редактору деловала превише ласцивно, па их је изоставио при прекуцавању. Збуњује таква интервенција, с обзиром на то да у Збирци ипак има еротских текстова који су инвентарисани и пренети на фише. Свакако, постојање различитог односа према ласцивним песмама указује на рад више редактора са различитим критеријумима у вези с оним што се сматра подобним, исправним или неприкладним.

Следећа песма (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1547) представља мали бисер „швалерског“ погледа на свет. Интересантно је да је највећи део песме пренет на фишу, а да су изостављена само последња два стиха:

О мој побро, ево момци ми смо,
Ниједан се оженили нисмо
Како би се ја оженит мого,
Кад ја туђих жена имам много!
Зашто би се ми грешили ш њима
Кад нам људи будаласти' има!
Они нама своје жене ране
А не бране с нама да диване!
Они мисле да смо ми поштени,
А не знају шта мислим о жени!
А да знаде шта му мислим жени,
Не би јој дао бога назват мени.
Када сунце за горицу зађе,
Она мени кроз прозор изађе.
*[нерашчитано] кажем своје цјело знање
Она мене шта је битисање.*

Може се рећи да редакторски поступак са овом песмом говори о сложеном односу према песмама које су проблематизовале јавни морал бригадира и бригадирки.

Наредна песма (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 775) представља пример који сведочи о односу редактора према псовкама. Песма говори о сексуалним односима две особе у једној патријархалној средини, а редактору је био споран стих: „Јебо оца свога“, који је цензурисао у „Ј... оца свога“:

Чујте, браћо, шта је се мене збило,
Приварих се, па легох Марици на крило.
Ал' ево ти из собе Маричине нане,
Па јој гледа међу очи врране:
„Ђери Маро, што си тако жута,
Колико те лола пољубио пута?“
„Није, нано, ниједноч, живота ми мога,
Само синоћ и сада, јебо оца свога.
И јопет ће довече, ко шарено јуне!“
Ти не дирај у ме.
Дира, дира, дира га,
Дирати се мора,
Брез дирања нема миловања.

Песма показује да су (поједини) редактори (ко год они били) имали или да су себи самима давали задатак да воде рачуна о пристојности порука. Тако је редактор у овом тексту изабрао да сачува еротску песму, али да псовку пренесе тек у назнакама. До сада наведени примери потврђују вероватноћу да је у редакцији било другачијих приступа прикупљеној грађи, односно да је било или више редактора или више нивоа редакције и да нису сви на исти начин третирали псовке, ласцивне и еротске стихове. У сваком случају, на основу обрађене грађе рекло би се да су рестриктивнији били према псовкама него према ласцивним садржајима.

Интервенције и идеолошка контрола

Најинтригантнију категорију корекција представљају песме које имају значајну идеолошку и политичку конотацију. У њима је евидентно настојање редактора да ублажи или дотера стихове како би они били мање упитни или проблематични. Може се претпоставити да се евентуална проблематичност огледа у могућности да би казивачи, који су пописани именом и презименом, местом боравка, образовањем, статусом и именом родитеља, могли да имају проблеме с властима у контексту збивања у Југославији тог времена. Песме из анализираног корпуса сакупљене су у септембру и октобру 1949. године, непосредно након подизања огромних политичких тензија у Југославији због доношења Резолуције Информбироа у Букурешту.³ У таквим околностима је

³ Резолуција Информбироа представља кулминацију тензија из 1948. године између СССР и Југославије. Она је номинално подстакнута неслагањима у вези са

било веома опасно певати о Русији, Стаљину и дојучерашњим ратним савезницима. Већ тада су људи завршавали у Главњачи, Рамском риту, Забели, Старој Градишки, Билећи, Лепоглави, на Голом отоку и Светом Гргуру (Radojević 2011; Михаиловић 2016; Previšić 2013). У контексту једног тако бурног транзиционог периода смене политичког система и целокупне идеолошке парадигме на којој он почива (Bondžić 2011; Ђорђевић Белић и Пандуревић. 2021; Ђорђевић Белић 2016; Поповић Николић и Божић. 2021), треба разумети интервенције и корекције у записима које се срећу у најинтригантнијој категорији непоклапања између теренских записа и прекуцаних текстова. Таква претпоставка је појачана схватањем да је читав материјал пролазио кроз руке Душана Недељковића, руководиоца пројекта, човека чија је ратна, као и поратна биографија, обележена строгим гледањем на идеолошка одступања и деловања која се не налазе на политичкој линији владајуће структуре (Лукић Крстановић 2018; Nikolić 1975; Ђорђевић и др. 1983; Цветковић 2004). Овом приликом не можемо улазити у оцену интелектуалног, политичког и моралног профила Недељковића, пошто немамо недвосмислене доказе о његовом поступању према сакупљачима и казивачима, али имамо право на сумњу да је управо он, посрено или непосредно, имао утицај на последњу врсту интервенција на текстовима. Уз то, наишли смо и на скривене текстове, тј. оне који никада нису били нити прекуцани, нити инвентарисани, па су остали невидљиви током претходних седам деценија. Можемо претпоставити да грађа није у сировом облику долазила до Недељковића – ради се најчешће о тешко читљивим рукописним записима бележеним на градилиштима, у свешчицама ослоњеним на шта год је могло да послужи као подлога. Највероватније је да су рукописи прво били прекуцавани машински, па тек онда слати Недељковићу на увид. Током корака који су претходили прекуцавању постојао је простор да се неки текстови сакрију или преправе. Још увек не знамо ко је могла бити особа задужена за ову фазу посла – надамо се да ће нам детаљнији увид у архивску документацију ЕИ САНУ пружити бољи увид у то.

Следећа песма, коју је забележио Радослав Павловић, (Фолклор-наЗбиркаЕИСАНУ, 775) једна је од првих у којој нам је непоклапање стихова скренуло пажњу на значај, озбиљност и важност корекција које смо овде назвали идеолошким. Навела нас је на то да се пажљивије осврнемо на све претходне и да преиспитамо да ли је заиста могуће да се приликом редакције водило рачуна о идеолошким и политичким импликацијама стихова по њихове казиваче. Песма говори о страдању партизанског борца:

Балканском федерацијом, коју је заговарало југословенско руководство.

Иде Стојан и ш њим партизана,
Развио и' на седамн'ест страна.
Кад је доша више Лапца града,
Он повика: „Напред браћо драга!“
Кад га прва кугла ударила,
Он повика: „Напред, браћо мила!“
Кад га друга кугла ударила,
Он повика: „Живела Русија!“
Кад га трећа кугла ударила,
Ногу стеже, а увек се брани.
„Спасујте ми, браћо, моју главу!“
„Ми те, друже, не можемо спасти,
Кад ће наске душмани убити!“
Ту долете једна омладинка,
Спасила је Титова војника.
У по ноћи тужан гласак стиже,
Да се цела омладина диже.
Омладина тешко чека дана,
Друг не море да дура од рана.

Овде су при прекуцавању изостављени стихови наведени у курзиву. Не можемо да тврдимо да је то правило, али из наведених примера се примећује да су најштакљивијим сматрани стихови подршке или похвале Русији и Стаљину, те да су преправљани или изостављани из политичко-идеолошких разлога. Мотив је могао бити двојак: како брисање трага о доскорашњој наклоности према СССР-у, тако и, евентуално, жеља да се заштити казивач.

Наредна песма (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 551) јавља се само у рукопису. Никада није прекуцана на фише, нити се налази заведена у инвентарној књизи:

Градили смо пруге, ал' то није доста,
Градићемо Београд да буде ко Москва.
Један, два, један, два, омладина Титова
Креће напред, зове изградња.

Рекли су нам да ће доћ Стаљин и Молотов,
Само кад нам буде Нов Београд готов.
Један, два, један, два, омладина Титова
Креће напред, зове изградња.

Стаљин лети над нама, Тито народ води,
 Да нам живи, живи рад у новој слободи.
 Један, два, један, два, омладина Титова
 Креће напред, зове изградња.

Ову песму је такође забележио Радослав Павловић и, с обзиром на то да је био један од ретких сарадника на пројекту који је у то време уједно био и стално запослен у Етнографским институту у својству научног сарадника (Влаховић 1997: 55–56), сасвим је могуће да је имао удела у затурању ове песме, која се није нашла међу нумерисаним, ни инвентарисаним ни прекуцаним песмама, оставши тако невидљива. Пошто је песма изузетно афирмативна према вођству Совјетског Савеза, са којим је у том тренутку Југославија била у отвореном сукобу, а увелико се одвијао и обрачун с идеолошким неистомишљеницима у круговима КПЈ и ван ње, ово својеврсно скривање песме могло је бити мотивисано жељом да се заштити казивач.

Уз наредну песму (такође забележио Радослав Павловић) неко је на папирић с прекуцаном песмом накнадно руком дописао: „Певана 1942. и 1943. године“ – тиме је свакако оправдавао казивача (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 74):

Још да ми је и да могу
 Да црвену носим робу;
 Да ја видим гроб Лењина
 И поздравим друг Стаљина.

У следећој песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 1233) интервенисано је на једној јединој речи: *Централног* је измењено у *усташког*.

Ој, Централни комитете,
 Разбијамо све клевете
 Што на нашу земљу лете!
 Све клевете разних клика,
 Жујовића издајника!
 Све клевете и све лаже
 За Партију што се каже!
 Жујовићу, срам те није,
 Истеран си из Партије!
 Ишћерасмо два-три скота
 Из *Централног* Ка-пе-јота.

Рекло би се да је учињена изузетно озбиљна грешка пошто је уместо „Из Централног Ка-пе-јота“ (у теренском запису), написано „Из усташког Ка-пе-јота“ (на фиши). Код овакве врсте одступања до измене је морало доћи свесном интервенцијом. Сама песма је усмерена ка идеолошкој осуди и деградацији личности Сретена Жујовића Црног, једног од најближих предратних и ратних сарадника Јосипа Броза и члана Централног комитета КПЈ, који је подржао Резолуцију Информбироа. Иако је у оригиналном запису „Истерасмо два-три скота / Из Централног Ка-пе-јота“ видна намера дехуманизације и деградације Жујовића уз контрапункт његовој претходно високој позиционираности у врху Комунистичке партије Југославије, у прекуцаном тексту се иде даље помињањем „усташког Ка-пе-јота“, чиме се подвлачи идеја постојања издаје и непријатеља унутар самог Централног комитета. Ово се постиже иницирањем асоцијативно-значањског низа на релацијама усташа–издајник–непријатељ–идеолошки противник.

У следећој песми (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 661) налази се интервенција која се чини сликовитим примером непоклапања свезака и фиша, а потенцијално сведочи о политичкој и идеолошкој ангажованости редактора (или једног од њих). Наиме, у последњем стиху песме „народна војска“ је преименована је у „Црвену војску“. Заправо, та интервенција је извршена још у самој свесци, где је реч „народна“ накнадно прецртана црвеном оловком, а дописано је „Црвена“, чиме се недвосмислено ставља акценат на идеолошки профил оружане силе која се помиње:

Ој, Ваљево, славни граде,
У Србији што постаде.
У теби је херој Жика,
Кога слави Република.
Четр' ес' прве седмог јула,
Жикина се пушка чула
У питомој Рађевини,
Белој Цркви на ледини.
Ту опали Жика пушку,
Па Хитлеру наче њушку.
Мислио је, зла му мати,
Да ћ' у Москви зимовати.
У Москви је тенк до тенка,
Народна га војска чека.

Следећа песма (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 666) оријентисана је на класног противника, то јест на краља Петра II Карађорђевића. Шта-

више, она се налази само у бележници с терена, дописана је на маргини странице и није прекуцана на фишу:

Краљу Петре, љубичице сува,
Команданте ушију и бува!
Иде Тито од јеле до јеле
И он води младе пролетере!

Није могуће докучити јасан разлог зашто није прекуцана, пошто сличних песама, које јесу прекуцане, има у Збирци, нарочито када се узме у обзир следећа песма (ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ, 947) у којој је, додуше, одбачен последњи стих:

Краља Петра мајка куне:
„Сине, Петре, не видио круне!
Да си био прави дечкић,
Носио би срп и чекић!
А кад ниси – о бандери виси!“

Могуће је да је редактор сматрао да је последњи стих непримерен. Ипак, у следећем примеру можемо видети да није увек цензурирано експлицитно исказивање мржње која као епилог има злочин над идеолошким непријатељем (Големовић Лазаревић, св. 9, бр. 1702):

Романијо, и у теби вода,
Из тебе је кликнула слобода!
Косо моја, трипут ћу те сећи,
Ал' се нећу Партије одрећи!
Романију бије туга
Што јој нема Чиче друга,
Убише га издајце,
У Пјеновцу код станице;
Убише га зли четници,
Краља Петра плаћеници.
Ој, четници, нека, нека,
Дубока вас јама чека,
Дубока је километар,
А широка само метар!

У овој песми измењен је оригинални запис стиха „Дубока вас, море, чека“ тако што је још у теренској свесци прецртано „море“ и изнад те речи је руком дописано „јама“ графитном оловком. На фишу је затим

прекуцано „јама“. С обзиром да је преправка извршена обичном графитном оловком и да делује да би рукопис могао бити идентичан рукопису сакупљача, тешко је утврдити да ли је до ове измене дошло још током теренског записивања, или накнадно, током кабинетског рада. Док се у првобитном запису прећуткује место злочина (али се сасвим јасно алуцира на њега), у другом се без задршке помиње јама конкретних димензија и бацање људи у њу. Недовољна временска дистанца и још увек јака и жива мржња према идеолошком противнику спречили су редактора да до краја у њој види проблематичност изреченог у песми, тј. везивање партизана за актере злочина и певање (у афирмативном контексту) о бацању људи у јама од стране чланова Комунистичке партије.

У наредној песми (Фолклорна Збирка ЕИСАНУ, 780) потенцијално наилазимо на критику уперену против класног непријатеља:

Ђурђевданак свиће у прољеће
Мару просе, лепа Мара неће.
„Ајде, Маро, удај се за мене!
Ја имадох сто јутара земље,
Сто јутара само винограда,
Там’ ћу т’, Маро направити ’лада.
Нећеш Маро, ’ладовати сама,
Са собом ћеш имати бећара.
Коса плава, шуцована глава,
То је лола који с Маром спава!“

*Кад би моја таква жена била
За петицу даје брата и сестрицу
А за банку и оца и мајку
Кад би така моја жена била –
Јебала је цела фамилија!*

Стих „То је лола који с Маром спава!“ накнадно је црвеном оловком измењен у свесци у „Такав лола с Маром спава!“ и тако је прекуцан на фишу, а сви стихови који следе су накнадно прецртани, такође црвеном оловком, и изостављени при прекуцавању текста. Иако први део песме оставља простора за двојако читање (1. девојка одбија све момке, па и богате, јер већ има свог драгана којег таји; 2. девојка одбија све момке све док не добије понуду од богатог момка), из накнадно прецртаних стихова, који представљају својеврсни критички коментар на претходне, види се да је казивач песму разумео у другом од поменутих значења, те да се о девојци говори као о оној која би за новац учини-

ла све, па и издала, тј. продала сопствену породицу. Кроз осуду девојке се преноси двојака порука: изражава се презир према тзв. кулацима и девојкама које пристају да пођу за њих; истовремено се указује на пожељан модел понашања.

Интервенција са идеолошким призвуком има у још двадесетак песама у обрађеном материјалу. Рекло би се да то није много и да је могуће да те интервенције не представљају правило. Ипак, само њихово несумњиво постојање указује на политичке тензије и, из данашње перспективе, јасно настојање редактора да свесно измени песме. Нама остаје да дубље истражимо Збирку, боље проучимо архивски материјал који се тиче организације рада на терену и у канцеларијама, да створимо јаснију слику о сакупљачима и процесу њиховог рада, као и о актерима и околностима накнадног процеса обраде теренске грађе, њене редактуре, инвентарисања и машинског прекуцавања, па да тек онда донесемо валидну оцену опсега и значаја идеолошких корекција у текстовима.

У овом тренутку можемо говорити о индицијама да су поједини редактори намеравали да прочисте одређене стихове водећи рачуна о њиховом каснијем тумачењу, као и да су сами свесно улазили у ризик да њихово поступање буде доведено у питање. Просто речено, ако је истраживачки тим после седамдесет година могао да уочи и проблематизује очигледна непоклапања свески и фиша, извесно је да је то могао да уради и Душан Недељковић, те да тако дође и до затураних. С друге стране, карактер и вредност поступања редактора који су интервенисали са намером да смање опасност по казиваче сведоче о етици појединца који је врло свестан околности, контекста и изазова стављених пред тим сакупљача. У том светлу ми, заправо, сведочимо о једном невидљивом подухвату дискретних хероја које страх није спречио да учине оно за шта су били кадри у датој прилици.

Закључак

Примери накнадних интервенција на оригиналним теренским записима фолклорне грађе сакупљене током 1949. и 1950. године на градилиштима дуж трасе изградње ауто-пута „Братства и јединства“ сведоче о једном изузетно сложеном задатку стављеном пред истраживаче који су учествовали у том пројекту. Увиди које смо до сада стекли сведоче о значају личних иницијатива, етичких и моралних вертикала сваког од појединаца укључених у пројекат прикупљања и обраде изворног материјала. Чини се јасним да нису сви сакупљачи дословно

слагали задатке, да су неки од њих показали особену свест о ризицима певања о различитим темама у једном изузетно кризном и изазовном историјском тренутку, можда и изазовнијем од самог ратног периода, када се јасно знало ко су непријатељи и какав је однос према њима.

На основу наших увида, тип интервенција је одређен стилским афинитетима и проценама редактора, номиналним моралним нормама радних акција које су редактори видели из сопствених позиција, као и идеолошким и политичким оквиром који је дефинисала политичка атмосфера настала у условима радикалне друштвено-политичке транзиције и идеолошких тензија насталих након доношења Резолуције Информбироа.

Уз техничке омашке при прекуцавању, попут словних грешака или пропуштених и лоше протумачених речи (услед нечитког рукописног записа), уочене су измене за које се може рећи да су мотивисане различитим разлозима, од жеље за постизањем риме, побољшања стила, преко старања о јавном дискурсу радних акција кроз бригу о моралној подобности појединих ласцивних текстова, па све до политички и идеолошки прихватљивих и пожељних термина, стихова и идеја изнесених у песамама.

Различит однос према појединим еротским и ласцивним текстовима говори у прилог томе да је било више редактора, те да нису сви редактори имали исти приступ или однос према таквој грађи.

Идеолошке корекције које су представљене дају нам за право да размишљамо у правцу схватања фолклора као моћног идеолошког и пропедеутичког средства у поратном периоду, када су хиљаде младих људи одлазиле на специфично идеолошко обликовање, на радне акције, током којих су добијали моћне идеолошке и политичке поруке. У том контексту, Фолклорну збирку ЕИ САНУ морамо третирати као израз аутентичних искустава бригадира и бригадирки, са моћним апаратом успостављања једног политичког поретка у настајању који је, при томе, под директном прегњом некадашњих сабораца.

Улога Душана Недељковића, са његовим личним, етичким и моралним багажом који нам је данас прилично јасан, остаје тема за неки исцрпнији рад посвећен његовој конкретној улози у пројекту сакупљања песама. Исто тако, судбине Радослава Павловића, пре свега, и других сакупљача или редактора заслужују посебну пажњу у контексту поступања која смо евидентирали. Можда судбине ове две особе најбоље сведоче о сложености околности у којима се пројекат одвијао, као и о значају фолклорног стваралаштва у послератној Југославији. Управо се преко фолклора осликавала политичка клима у најширем, па и најдубљем, слоју друштва. Далеко од пленума, од кабинета и састанака

елите номенклатуре, стварни живот се одвијао у баракама, у којима су утисци из света сабирани, промишљани и враћани у етнолошке бележнице, о чијој вредности данас сведочимо.

Библиографија

- Влаховић, Б. (1997). *Истраживачи и службеници (1947–1997)*. У: Н. Пантелић (ур.). *Споменица Етнографског института 1947–1997*. Београд: Етнографски институт САНУ, 55–65.
- Гвозденовић, Недељка, *Фолклорна збирка архиве Етнографског института САНУ*, Свеске 6–7. Београд.
- Големовић Лазаревић, Јованка. *Фолклорна збирка архиве Етнографског института САНУ*, Свеске 8–11, Београд.
- Ђорђевић Белић, С. (2016). *Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра*. Београд: Чигоја штампа – Институт за књижевност и уметност.
- Ђорђевић Белић, С. и Пандуревић, Ј. (2021). Фолклор Народноослободилачке борбе (НОБ-а): изазови постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистике. *Књижевна историја – часопис за науку о књижевности*, 53 (174), 163–185.
- Ђорђевић, Ј., Мацура, М. и Благојевић, О. (ур). (1983). *Зборник прилога филозофији и науци поводом 80-годишњице рођења академика Душана Недељковића*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Лукић Крстановић, М. (2018). Научне политике и истраживачки ентитети у историјској ауторефлексији: Етнографски институт САНУ. *Гласник Етнографског института САНУ*, 66(1), 11–32.
- Марковић, Р. (1952). Извештај о фолклорној збирци Етнографског института Српске академије наука. *Гласник Етнографског института*, I, св. 1–2, 580–584.
- Михаиловић, Д. (2016). *Кратка историја сатирања*. Београд: Службени гласник.
- Павловић, Радослав. *Фолклорна збирка архиве Етнографског института САНУ*, Свеске 4–5, Београд.
- Петковић, Д. (2021). Фолклор НОБ-а, Револуције и социјалистичке изградње на страницама Народног стваралаштва – Folkloga. *Књижевна историја*, 54 (176), 69–87.
- Поповић Николић, Д. (2017). Наивни стваралац у постфолклору. *Књижевна историја*, 163, 59–81.
- Поповић Николић, Д. и Божић, С. (2021). Реч компартије у партизанској епској хроници. *Књижевна историја*, 53 (174), 207–229.
- Трубарац Матић, Ђ. (2022). Дигитална база Фолклорне збирке Етнографског института САНУ (Фолклорна збирка Етнографског института САНУ) – изазови, искуства и први резултати рада на њеној изради. *Фолклористика*, 7/2, 107–117.
- ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ: *Дигитална база фолклорне збирке Етнографског*

- института САНУ. 2022– . Приредила Ђ. Трубарац Матић. Београд: Етнографски институт САНУ <https://folklor.nazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/index.php> (10. 10. 2023).
- Цветковић, С. (2004). Број и структура оптужених домаћих ратних злочинаца и колаборациониста према Фонду државне комисије и њена инструментализација. *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе*, 2, 81–95.
- Bondžić, D. (2011). Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat. U: Roksandić, D. i Cvijović Javorina, I. (ur.). *Intelektualci i rat 1939.–1947*. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011. Zagreb: Filozofski fakultet – FF-press.
- Čolović, I. (2007). *Bordel ratnika: folklor, politika i rat*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Hofman, A. (2016). *Novi život partizanskih pesama*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Naumović, S. (2009). *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – IP „Filip Višnjić“.
- Nikolić, I. (1975). Narodno pevanje u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (1941–1945). *Narodno stvaralaštvo – Folklor*, 14: 16–36.
- Previšić, M. (2013). Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za ibeoce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.). *Historijski zbornik*, LXVI (1), 173–193.
- Radojević, M. (2011). Jugoslovenska posleratna emigracija i Josip Broz Tito. Naša reč o sukobu sa IB-om, 1948–1949. U: Manoljlović Pintar, O. (ur.). *Tito – Viđenja i tumačenja*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije i Arhiv Jugoslavije, 101–116.
- Roksandić, D. i Cvijović Javorina, I. (ur.) (2011). *Intelektualci i rat 1939.–1947*. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011. Zagreb: Plejada.

Songs from the construction site of the highway “Brotherhood and Unity” from the archival collection of The Institute of Ethnography SASA: The types of interventions on the fieldwork annotations during the early pre-edition period

Milan Tomašević

Summary

The Institute of Ethnography of Serbian Academy of Sciences and Arts (IE SASA) has a Folklore Collection which includes about 20,000 songs and other shorter folklore genres. In the last two years the project of digitalization of that archival material has started together with the creation of “The Digital Database of the IE SASA Folklore Collection”. The largest part of the Collection was formed from 1949 to 1950, and a big part of it consists of songs recorded from brigadiers of youth work actions during the construction of the “Brotherhood and Unity” highway (a highway connecting Belgrade, Zagreb and Ljubljana). The songs were written down in field

notebooks, and upon returning to Belgrade they were typed and annotated in the inventory books. In that process, in some cases, interventions on the original text were made. The paper describes the types of those interventions and discusses the possible reasons which might have motivated them.

Key words: IE SASA Folklore Collection, post-WW2 reconstruction of Yugoslavia, The Cominform Resolution, ideological control, archival material, WW2, public morality.

Милан Томашевић / Milan Tomašević
Етнографски институт САНУ, Београд /
The Institute of Ethnography SASA, Belgrade
E-mail: milan.tomasevic@ei.sanu.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0001-6006-766X>

Примљено/Received: 24. 10. 2023.
Прихваћено/Accepted: 03. 11. 2023.